

XORAZM VILOYATI SHAROITIDA UZUMNING SHAROBOP NAVLARI VEGETATSIYA FAZALARINI O'TISH MUDDATLARI

Bobojonov Otabek Xakimboy o'g'li

Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi

Artikova Go'zalxon Karimboyevna, Rahimboyev San'atbek Omonboy o'g'li

Urganch Davlat Universiteti, Qishloq xo'jalik mahsulotlarini saqlash va dastlabki ishlash texnologiyasi yo'nalishi talabalari

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: faza, g'ujum, shingil, shira harakati, qand miqdori, sharobbop nav, gullash, meva, novda.

Annotatsiya

Mazkur maqolada uzumning sharobbop navlari: Rkasteli, Oltinday, Saperavi, Rangdor, Muskat susana, Muskat ottonel, Muskat vira va Mayskiy chyo'rmiy kabi navlarini fenologik fazalari kuzatildi va ushbu navlarda kurtaklarni bo'rtishi va novdalarning o'sib chiqishi, gullashi, mevalarning pishishi, novdalarning pishishi, tok novdalarida xazonrezgining boshlanishi va tugatilishi kabi fenofazalari dala kuzatuvlari orqali o'rganildi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024 LWAB.

Uzumchilik respublikamiz qishloq xo'jaligining qadimiy serdaromad tarmoqlaridan biri sanaladi. Uzumchilik o'simlikshunoslikning sohasi sifatida uzum yetishtirish bilan shug'ullansa, fan sifatida tokdan muttasil mo'l va sifatli hosil olish uchun uning o'sishi va rivojlanishini boshqarishning turli usullarini ilmiy nazariy va ilg'or tajribalar asosida ishlab chiqadi hamda o'quv fani sifatida ularni o'rganadi.[4]

Uzumning texnik navlari ko'pincha sharobbop navlar deb ataladi, ular asosan vino ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Sharobbop uzum navlari xo'raki va kishmishbop navlaridan quyidagi xususiyatlar bilan farqlanadi. Xususan, uzumning sharobbop navlarida uzum boshlari og'irligi yengil, uzum boshlari kichik, turli shakl va rangda bo'ladi, shakli ko'pincha konussimon. Uzum boshlar soni ko'p, g'ujumi kichik va o'zaro zich. Uzum boshi g'ujumini sharobbopning qandliligi va kislotaliligi yuqori bo'ladi. Bunday navlardan musallas, shampän, kuchli hamda desert musallas tayyorlanadi. Uzumning sharobbop navlarida qishlovchi kurtaklar may-iyun oxirlarida, mahalliy xo'raki hamda kishmishbop navlarda iyulning oxirlarida boshlab shakllanadi. Xo'raki va kishmishbop navlardagi markaziy qishlovchi ko'zlarda to'pgullar sharobbop navlarnikiga nisbatan kechroq shakllanadi.

Tokning yillik rivojlanish davri o'suv va tinim davrini o'z ichiga oladi. O'suv davri o'z navbatida 6 ta fenologik fazalardan iborat bo'lib ular quyidagilardir: birinchi faza shira harakati (tokda shira harakati boshlanib, kurtaklarning ochilish davrigacha, ya'ni ular yozilgunga qadar davom etadi); ikkinchi faza kurtaklar yozilgandan gullashgacha davom etadi; uchinchi faza gullash (gullarning ochilib gultoj qalpochqalarining to'kilishidan boshlanadi va to'pgullar to'kilgungacha davom etadi); to'rtinchi faza g'ujumlarning tugishi va o'sishi (g'ujum tugunchalarining paydo bo'lishidan boshlanib, ularning pishishigacha davom etadi); beshinchi faza g'ujumlarining pishishi (g'ujumlar pisha boshlashidan to

ular to'liq pishgungacha davom etadi); oltinchi faza barglarning to'kilishi – xazonrezgilik (g'ujumlarning to'liq pishishidan to barglarning to'kilishigacha davom etadi) [3; 382-bet].

Tokning fenologiyani o'rganishdan maqsad - turli hodisalar ta'sirida turlicha o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan vositalarni tavsiflash. Uzumchilikda tadqiqotlar yillik o'sish bosqichlarining muddatini belgilaydi. Ular tokzorni barpo qilishni loyihalashda va ekishni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan turli xil inson, moddiy va iqtisodiy resurslarni rejalashtirishda ishlatilishi mumkin. Tokning yil davomida rivojlanish xususiyatlarini xususan har bir fenologik fazasi uchun zarur bo'lgan agrotexnik tadbirlarni bilish va shu asosida ish tutish, tokning barqaror o'sib rivojlanishini ta'minlash, yuqori va sifatli hosil yetishtirishni talab darajasida boshqarish imkonini beradi. [2]

Turli vaqtlarda tokning o'suv fazalarini o'tish masalalari bilan ko'pgina MDH va xorijiy tadqiqotchilar shug'ullangan A.M.Negrul va YE.I.Moxovalarning fikricha, navlarning biologik xususiyatlarini, ularning muhitga bo'lgan talablarini bilish uchun doimiy ravishda har bir uzumchilik xo'jalikda fenologik kuzatishlar olib borish kerak bo'ladi.[3]

Ilmiy tadqiqot uslubi. Fenologik kuzatuvlar X.CH.Buriyev va boshqalar , M.A. Lazarevskiy uslubi bo'yicha barcha variantlarida fenofazaning, ya'ni kurtaklarning o'sib chiqishi, gullashi, mevalarning pishishi, novdalarning pishishi, tok novdalarida xazonrezgining boshlanishi va tugatilishi qayd etilgan. Novdalarning o'sishi har yili xazonrezgidan keyin tupdagi novdalarni sanash asosida aniqlandi. [1,2]

Tadqiqot natijalari.

Uzumning eng yaxshi sharobbop navlarini aniqlash uchun tokzorlarda muayyan sharoitlarda fenofazalarni o'rganish juda muhim hisoblanadi. Uzumning kurtaklarni bo'rtishi va novdalarning o'sib chiqishi, gullashi, mevalarning pishishi, novdalarning pishishi, tok novdalarida xazonrezgining boshlanishi va tugatilishi fenofazalarini o'rganishda dala kuzatuvlari orqali bajarildi.

Tokning yillik rivojlanish davri bilan bog'liq masala yetarli darajada ilmiy o'rganilmagan. O'suv davrining alohida fazalari davomiyligi yetarli darajada aniq emas va farqlanish ko'p hollarda asosan o'simliklarning morfologik belgilariga ko'ra tavsiflanadi. Xo'jalikning muayyan sharoitida tok o'simligining rivojlanish davrlari fazalarini o'tish muddatlarini bilish nafaqat nazariy, balki ishlab chiqarish ahamiyatiga ham ega bo'lgan muhim xo'jalik belgi hisoblanadi. Tokda rivojlanish fazalarini o'tishi meteorologik omilarga ham bog'liq bo'lib, ularning boshlanish va tugallash muddatlarini hisoblash, tashqi muhitning muayyan sharoitida uzumning turli navlarini joylashtirishga mos kelishini aniqlash va mazkur navlar agrotexnikasining asosiy yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

1- jadval. Uzumning sharobbop navlarida vegetatsiya fazalarining o'tish muddatlari (2022-2023-yillar)

T/p	Navlar	Kurtaklar-ning bo'rtishi	Gullash	G'ujumlar-ning pishishi	G'ujumlar-ning to'liq pishishi	Vegetatsiya davri davomiyligi, kun
1.	Rkasteli (nazorat)	17/IV	25/V	24/VIII	30/VIII	138
2.	Oltinday	14/IV	18/V	22/VIII	8/IX	143
3.	Saperavi (nazorat)	10/IV	22/V	25/VIII	6/IX	158
4.	Rangdor	8/IV	21/V	23/VIII	5/IX	146
5.	Muskat susana	14/IV	21/V	19/VIII	14/IX	156
6.	Muskat ottonel	10/IV	17/V	23/VII	10/IX	146
7.	Muskat vira	10/IV	23/V	20/VII	9/IX	151
8.	Mayskiy chyo'rmiy	8/IV	20/V	18/VII	28/VIII	158

Uzumning sharobbop navlari rivojlanishining har bir asosiy fenologik fazalari boshlanishi va tugash muddatlari o'rganilgan ma'lumotlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, o'rganilgan uzumning sharobbop navlari tuplarida kurtaklarning bo'rtish muddatlari bir-biridan farq qiladi. Kurtaklarni bo'rtishi Rangdor va Mayskiy chyo'rniy navlarida eng erta 8-aprelda kuzatildi. Rkasteli (nazorat) navida esa eng kech muddatda 17-aprelda kurtaklarning bo'rtishi kuzatildi. Uzum navlarlarning gullash muddatlari biroz farqi kuzatilib, eng erta Muskat ottonel va Oltinday navlarida gullashi 17-18 mayda, nazorat navlarga nisbatan 4-7 kun oldin bo'ldi. Qolgan tajribada o'rganilgan navlarning gullash muddati bir-biridan deyarli farq qilmadi. Bu navlarning gullashi 20-25 mayda bo'lishi kuzatildi. Uzum boshi g'ujumlarining pishisha boshlashi eng erta Mayskiy chyo'rniy navida 18-iyulda, eng kech Saperavi (nazorat) 25-avgustda bo'lishi o'rganildi. Eng erta uzum boshi g'ujumlarining to'liq pishishi Mayskiy chyo'rniy navida 28-iyulda eng erta pishganligi bilan ajralib turdi. Tajribada o'rganilgan qolgan navlarda uzumlarning to'liq pishishi 30-avgustdan va 14-sentyabrgacha bo'lishi aniqlandi. Tajriba o'rganilgan navlarning vegetatsiya fazasi kurtaklarning bo'rtishidan boshlab g'ujumlarni pishishigacha bo'lgan davri 138-158 kuni tashkil etdi. Shuni ta'kidlash mumkinki, sharobbop navlarning pishish muddatlari bir-biridan farq qiladi, shuning uchun tayyorlanadigan sharob turlariga qarab ularning texnik yetilish muddatlari ham bir-biridan farq qiladi.

Xulosa.

1. Sharobbop uzum navlarining fenologik fazalarini aniqlash orqali ushbu uzum navlarining kurtaklarni bo'rtishi va novdalarning o'sib chiqishi, gullashi, mevalarning pishishi, novdalarning pishishi, tok novdalarida xazonrezgining boshlanishi va tugatilishi kabi fenofazalari bir-biridan farq qilishi kuzatildi.
2. Sharobbop uzum navlari tuplarida kurtaklarning bo'rtish muddatlari bir-biridan farq qildi. Kurtaklarni bo'rtishi Rangdor va Mayskiy chyo'rniy navlarida eng erta 8-aprelda kuzatildi. Rkasteli (nazorat) navida esa eng kech muddatda 17-aprelda kurtaklarning bo'rtishi kuzatildi.
3. Uzum boshi g'ujumlarining pishisha boshlashi eng erta Mayskiy chyo'rniy navida 18-iyulda, eng kech Saperavi (nazorat) 25-avgustda bo'lishi o'rganildi. Eng erta uzum boshi g'ujumlarining to'liq pishishi Mayskiy chyo'rniy navida 28-iyulda eng erta pishganligi bilan ajralib turdi. Tajribada o'rganilgan qolgan navlarda uzumlarning to'liq pishishi 30-avgustdan va 14-sentyabrgacha bo'lishi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. Buriyev X.CH., Yenileyev N.SH. va b. Mevali va rezavor mevali o'simliklar bilan tajribalar o'tkazishda hisoblar va fenologik kuzatuvlar metodikasi. – T., 2014. – 64 b.
2. Лазаревский М.А. Методы ботанического описания и агробиологического изучения сортов винограда // Ампеლოграфия СССР. – М.: Пищепромиздат, 1946. – Т.1. – С. 347-400.
3. Nosirovich, F. J., Qizi, Q. S. A., & O'G'Li, B. O. X. (2021). UZUMNING SHAROBBOP NAVLARINI FENOLOGIK FAZALARINI O'RTISHI VA HOSILDORLIK KO'RSATGICHLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 380-387.
4. Файзиев, Ж. Н., Хайитов, Ж. К. Ў., & Бобожонов, О. Х. Ў. (2022). УЗУМНИНГ ИСТИҚБОЛЛИ ШАРОББОП РАНГДОР ВА ОЛТИНДАЙ НАВЛАРИ ҲОСИЛДОРЛИГИ ВА СИФАТИГА ХОМТОК МЕЪЁРИНИНГ ТАЪСИРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 79-86.
5. Hakimboy o'g'li, B. O. (2023). XORAZM VILOYATI SHAROITIDA YETISHTIRILGAN UZUMNING XO'RAKI NAVLARI UZUM BOSHI VA G'UJUMNING MEKANIK

XUSUSIYATLARI VA KIMYOVIY TARKIBI. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 262-264.

6. Xakimboy o'g'li, B. O. (2023). MEVA VA SABZAVOTLARNI SAQLASHDAGI NAM YO 'QOTISH VA SUV BUG'LATISH TEZLIGINI TAHLIL QILISH. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 265-268.
7. Xakimboy o'g'li, B. O. (2023). HAYVONLARDAN OLINADIGAN DORIVOR PREPARAT TURLARI, ISHLATILISHI VA AHAMIYATI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(7), 1-5.
8. Bobojonov, O. X., Sattorberdiyeva, N. M., & Sh, O. G. (2023). OSISHNI BOSHQARUVCHI MODDALARNI POMIDORNING CHERRI NAVI HOSILDORLIGIGA TA'SIRI. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 539-542.